

EGY KÜLÖNLEGES NEMESI KARRIER A 16-17. SZÁZADBAN

Hatos Bálint pápai vicekapitány és családja története

(Jókai könyvek 3., Pápa, 2005. 116 o.)

Az elmúlt években ismét reneszánszát élő nemességkutatás eredményeinek ellenére ennek a könyvnek „normális körülmények között” nem lett volna szabad megszületnie. A Hatos családnak ugyanis semmilyen olyan inakt levéltári anyaga nincsen, ami felkelthette volna a kutatók kíváncsiságát, így csupán néhány szerencsés véletlennek és természetesen rengeteg munkának köszönhető, hogy kezünkbe vehetjük Hatos Bálint pápai vicekapitánynak és családjának „egyik” történetét. A szerző, eddigi munkáitól merőben eltérően, csupán egy lehetséges történetet kíván elmesélni olvasóinak, de nem az egyetlen, nem a kizárólagosat. Erre ugyanis kismonográfiájában kevésbé volt módja, hiszen a felhasznált források zömében *in concreto* nem szerepel főhőse, csupán a névtelen sokaság egyik tagjaként cselekszik. Ez a könyv így kiváló bizonyíték arra (is), hogy intuíció és hatalmas háttér tudás nélkül a történész mit sem ér, és Pálffy egyben odadobja a kesztyűt a posztmodern történetírás kedvelőinek is, amikor a források fetiszizálása nélkül, ám mégis forrásokból ír kerek egész történetet. Ez egyben remek bizonyítása annak, hogy kellő körültekintéssel és megfelelő módszer alkalmazásával majd minden történet megírható, a kérdés csupán az, hogy milyen mélységig fúr le a kutató, illetve, mennyi teret enged logikai következtetések levonásának. A kötet írójának egyik kulcsszava a műben a „talán”, és a főhős tetteivel kapcsolatban a leggyakrabban a feltételes mód bukkan elő; ám vigyázzunk, mert a szerző a magyar koraujkor egyik legfelkészültebb ismerője, akinek minden sejtése mögött komoly tényanyag áll, így bizvást elhíhetjük neki ilyen jellegű állításait – persze egészen addig, amíg azt módosító vagy kiegészítő forrás nem bukkan elő, amire azért mindig van esély. A szerző azonban – rá jellemző módon – ezúttal is a teljességre törekedett anyaggyűjtése során. Munkájával mégis újfent megerősítette azt a tételt, hogy csupán a legeltérőbb levéltári állagok átnézésével te-

kinthető kutatásunk valóban alaposnak, és mikrotörténeti szinten bizony kevés a bécsi vagy a budapesti levéltárak ismerete. A mű remek példa arra, hogyan egészítik ki egymást állami és egyházi, regionális és országos levéltárakban megbúvó forrásadatok, és felhívja a figyelmet arra is, hogy a történettudomány hely- és köztörténetre való felosztása valójában teljesen értelmetlen. Jelen munka ugyanis egyúttal úgy nemesség- és helytörténet, hogy eredményeit a szerző – néhai mestere, Szakály Ferenc munkamódszerét követve – beépíti az országos folyamatokba, és ennek tükrében értékeli az eseményeket. Az esetleges második kiadás során azonban figyelni kellene arra, hogy míg címlapon Hatosi Bálintként szerepel a főhős, addig a műben mindig Hatos Bálintról van szó, ami bosszantó figyelmetlenség következménye, és nem dicséri a nyomdai előkészítő munkáját.

A mű biográfiába rejtett kor- és régiórajz, mert valójában a szerzőnek nincsen annyi adat a „tarsolyában” Hatosról, hogy igazi vastkos könyv szülessen belőle, ám mivel a személyét rögtön el is helyezte a XVI–XVII. század nemesi társadalmában, illetve a századforduló zűrzavaros eseményeinek szereplői között, ezzel eltakarja az életrajz fehér foltjait. Pálffy Géza kismonográfiájában amellett, hogy emléket állít a Pápa mezőváros életében fontos szerepet betöltő vicekapitánynak (aki 1613 és 1620 között viselte e tisztséget), rengeteg adalékkal szolgál a korszakkal foglalkozó társadalom- és művelődéstörténeti kutatásokhoz, de egyúttal az észak-dunántúli régió történetéhez is. Ő az első, aki egy, az egyházi nemesek soraiból a koraujkorban felemelkedő család sorsát vette górcső alá. A Hatos család tagjai a győri püspök prédiális nemesei közé tartoztak, akik hű szolgálataik fejében kaptak címet és helyet az országos nemesség soraiban valamikor a XVI. század elején. Az 1541 után állandósuló háborús helyzet a vitézségükkel kitűnő katonák számára a felemelkedés lehetőségét kínálta, és ál-

talában a nemesek számának markáns növekedését hozta magával, létrehozva ezzel egy sajátos közeget, a vitélzö rend népes táborát. Közéjük tartozott a Hatos család is, amelynek tagjai közül Bálint 1565 körül Pápán született, és sorsa erősen összefonódott mind a város, mind Veszprém vármegye történetével. Ennek köszönhetően a könyv rengeteg értékes adattal szolgál a helytörténet iránt érdeklődők számára is.

Hatos Bálint életútja tökéletesen beleillik a térség többi köznemesi családjának történetébe, kalandos volta ellenére sem lóg ki alapvetően abból. A kötetből világosan kiderül, hogy egy kisnemesi sorból származó fiatalember számára mi mindennek kellett teljesülnie ahhoz, hogy életpályája derekán komolyabb tisztséget töltsön be. Az első és legfontosabb a személyes rátermettség volt, amelynek hiányában nem figyeltek fel az emberre. Ehhez hozzátartozott bizonyos, olykor nem is csekély műveltségi szint elérése, ami tudjuk, hogy Hatos Bálintnak nem jelentett gondot, hiszen gyermekéveiben a pápai Hosszú utcai református iskolában tanult – talán – a neves Huszár Dávid iskolamester kezei alatt. Mind ezen képességek azonban gyakran semmit nem értek, ha nem volt az illetőnek olyan befolyásos patrónusa, mint Hatos Bálintnak a Gárdonyi Géza által halhatatlanná tett enyingi Török Bálint unokája, István, akivel gyermekkoruktól kezdve bizalmi viszonya alakult ki. De Hatos Bálint életpályája azt a tételt is bizonyítja, hogy minden jelentős esemény mögött ott van a „Nő”. Nem volt ez másképp hősünk esetében sem, aki jól sikerült első házasságával tudott feljebb kerülni a társadalmi ranglétrán. Szíve választotta ugyanis nem volt más, mint a híres veszprémi, majd pápai vitéz, berhidai (régiesen berenhidai) Huszár Péter leánya, Zsuzsanna. Az ő kezével Hatos különböző birtokokhoz is jutott Veszprém, Zala, sőt Tolna megyében. Mindezt azonban ő tökéletesen kiérdemelte, hiszen katonai szolgálata közben nem egyszer forgott életveszélyben, sőt az 1580-as években török fogságba is került, ahol váltságdíját igen magas összegben állapították meg. Ennek kapcsán a szerző remek példákkal világítja meg a korabeli magyar társadalom szolidaritását, amikor a bajba jutottak számára segélyalapot hoztak létre, sőt Hatos kiszabadulása érdekében még a távoli „Kincses Kolozsváron” is gyűjtést rendeztek. A koraujkori társadalmi kohézió

feltérképezésére még rengeteg további adatra lenne szükség, és ennek megírására sem akadt vállalkozó eleddig.

A személyes rátermettség, a baráti és családi kapcsolatok arra voltak elegendőek, hogy Hatos a tizenöt éves háború kitörésekor a pápai huszárok egyik főlegénye volt, de több raggogó haditette sem mentette meg Pápát a Győr 1594 őszi eleste utáni pusztulástól. Pálffy Géza régóta harcolt azzal, a magyar történetírásban nem éppen új keletű topossal, hogy Bécsben cserbenhagytak minket, és valójában a „nagy két császár birodalmi között” sínylődött az ország. Most éppen Pápa elvesztése kapcsán, a felelősséget le nem véve a megfutamodók válláról, bizonyítja azt, hogy Győr elvesztése után a Bakonyban maradt végvárok utánpótlása megoldhatatlanná vált, és így a végház megvédésére nem maradt reális esély. A történeti földrajz és a korabeli logisztika alapos ismerete nélkül élnetnek továbbra is ilyen tévképzetek a magyar közgondolkodásban, amelyeket csakis efféle munkák segítségével lehet megváltoztatni.

A töröktől való 1597. augusztusi visszafoglalás korántsem hozta el a békés fejlődés korát Pápa mezőváros lakói számára. Az ő életükbe enged bepillantást a következő fejezet, amely a XVI. század végi mindennapi életet festi igen plasztikusan. De a magyar várépítézet történetéhez is újabb adalékokkal szolgál, azaz hogy nem csupán a legfontosabb várak, mint Győr vagy Érsekújvár, hanem a kevésbé frekváltak megerősítésében is komoly szerepet játszottak külföldi hadmérnökök, jelesül Simon Malatesta és Bécs későbbi erődítője, a francia származású Jerôme la Marche. Sőt, cseh sáncmunkások jelenlétére is hoz adatot a szerző. Pápa életében ugyanakkor szomorú esemény volt a vallon zsoldosok 1600. évi lázadása, így azt is át kellett élniük a város lakosainak, hogy a győri főkapitány katonái ostromolják őket. Az idegen zsoldosok kitérése után sem lett viszont nyugodtabb a környék élete, hiszen néhány évvel később Bocskai István prédáló hajdúi követelték a vár és város átadását, azonban ezt a fel-tétlen Habsburg hűségéről ismert Török István megtagadta. Ez a kihívásokkal teli időszak kedvezett az ambiciózus Hatosnak, akinek ismét lehetősége volt megmutatni képességeit, nevezetesen Ruprecht von Eggenberg győri főkapitánynak, aki megismerve hősünet, nyugodt szívvel nevezte ki 1605-ben

Veszprém ideiglenes főkapitányának. Ez volt az utolsó lépcsőfok, amelynek leküzdése után megnyílhatott számára az út a pápai vicekapitányság felé, mert e poszt betöltéséhez a győri generális előterjesztése és az Udvari Haditanács kinevezése kellett. Erre végül 1613-ben került sor, amikor Hatos már több éves vármegyei szolgálatot is maga mögött tudhatott, hiszen a századelőn több ízben töltötte be Veszprém vármegyei szolgabírói tisztségét. Minden siker ellenére azonban a Hatoshoz hasonló társadalmi szinten lévők helyzete meglehetősen ingatag volt. Jól mutatja ezt fiának, Istvánnak a története, aki apjával ellentétben nem rendelkezett befolyásos patrónussal, és aki előtt apja utolsó politikai ballépése (Bethlen Gábor oldalára állása, melyről szintén külön kis fejezet szól) lezárta a társadalmi továbbemelkedés útját, miközben református hite a XVII. században már kifejezetten hátrányára vált. Ez is jól érzékelteti, hogy a török hódoltság első századának társadalmi mobili-

tása más szempontok szerint alakult, mint a tizenöt éves háború utáni időszakban.

Összességében Pálffy Géza legújabb könyvéről elmondható, hogy egy napjainkra a korai újkor vonatkozásában sajnos egyre ritkább kutatási módszerrel, de egyúttal a legjobb „Takács Sándor-i” hagyományt felújító olvasmányos stílusban, alapvető ismeretekkel gazdagítja a korai újkori magyar nemességkutatást és az Észak-Dunántúl történetét.

Végül a magyar nemesség huszadik századi hányatott történetéről is sok mindent elárul az, hogy a kismonográfia megjelenítését a neves vicekapitány utódai, Hatos Iván (Bécs) és Hatos Péter (Zollikerberg) önzetlen támogatása tette lehetővé. Még nagyon sok ilyen kötetre van szükség ahhoz, hogy a magyar nemesi társadalomra aggatott, bevésődött sztereotípiákon túljutva e réteg szerepéről a korábbiaknál jóval objektívabb és alaposabb képet alkothassunk.

Varga Szabolcs

H. NÉMETH ISTVÁN

VÁROSPOLITIKA ÉS GAZDASÁGPOLITIKA A 16–17. SZÁZADI MAGYARORSZÁGON

A felső-magyarországi városszövetség, 1–2. k.

Doktori mester munkák sorozat

(Gondolat – Magyar Országos Levéltár, Budapest, 2004. 528 és 394 o.)

Aki nem ismeri a most bemutatásra kerülő, több mint 900 oldalas munka szerzőjét, a Magyar Országos Levéltár főlevéltárosát, H. Németh Istvánt, azt gondolhatná, hogy a korai újkori magyar történetírás valamelyik évtizedek óta kutató doyenje írta meg egyik főművét a felső-magyarországi öt város (Kassa, Lőcse, Bártfa, Eperjes és Kiszzeben) szövetségének XVI–XVII. századi történetéről. E monográfia azonban – bármennyire hihetetlen – hatalmas terjedelme és gazdag forrásbázisa ellenére sem habilitációnak, vagy a középkelet-európai régióból jól ismert akadémiai doktori, hanem a Magyarországon is alig egy évtizede bevezetett új rendszerben „csupán”

PhD disszertációnak készült. E doktori értekezések között azonban méltán tartozik a legkiválóbbak közé. A szerző ugyanis egy a német területeken viszonylag jól kutatott kérdéskör, a városszövetségek témájában az ez ideig szinte csak a szlovák Ondrej R. Halaga és Michal Suchý írásából ismert felső-magyarországi Pentapolis csaknem teljes történetét készítette el.

Ráadásul – és ezt külön is hangsúlyozni kell – tollából olyan szakmonográfia született, amely alapvetően új eredményekkel gazdagítja a magyar és szlovák, sőt a német és osztrák város- és gazdaságtörténetet, de még a társadalom- és hadtörténetet is.